Antik Çağ'dan Günümüze
Varlık Felsefesi

Takdim: Ahmet Ayhan Çitil

Editörler
Feyza Demir Çiçek | Nuri Çiçek | Ümit Taştan | Umut Düşgün

Antik Çağ'dan Günümüze
Varlık Felsefesi

Takdim: Ahmet Ayhan Çitil

Editörler
Feyza Demir Çiçek | Nuri Çiçek | Ümit Taştan | Umut Düşgün

çizgi
KİTABEVİ

Çizgi Kitabevi Yayınları: 1980
Felsefe

©Çizgi Kitabevi
Aralık 2025

ISBN: 978-625-396-705-5
Yayıncı Sertifika No: 52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
Editörler
DEMİR ÇİÇEK, Feyza | ÇİÇEK, Nuri | TAŞTAN, Ümit | DÜŞGÜN, Umut
Antik Çağ'dan Günümüze
Varlık Felsefesi

Yazıların sorumluluğu yazarlara aittir.

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

Baskı: Sebat Ofset
Sertifika No: 74481

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1
Meram/**Konya**
(0332) 353 62 65

Konevi Mah.
Larende Cad. No:20/A
Meram/**Konya**
(0332) 353 62 66

Siyavuşpaşa Mah.
Gül Sk. No:15 B
Bahçelievler/**İstanbul**
(0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com
/ cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

Takdim **9**
Önsöz **11**

Presokratik Filozoflarda Varlık, Metafizik ve Teoloji | Şeyma KÖMÜRCÜOĞLU ... **13**

Presokratik Filozoflarda Varlık ve Arkhe Arayışı | Mehmet EVREN **25**

Platon'un Varlık Felsefesi | Merve Nur YAMAN **43**

Aristoteles'in Varlık Anlayışı | Cemzade KADER DÜŞGÜN **59**

Laozi'nın Varlık Felsefesi | Gonca ÜNAL CHIANG **81**

Nagarcuna'nın *Svabhava*'sı | Ayşe YILMAZ **97**

Stoacılığın Varlık Felsefesi | Melike MOLACI **115**

Plotinos'un Varlık Felsefesi | Nejdet DURAK **131**

Johannes Scottus Eriugena Ontolojisine Bir Giriş | Yakup KALIN **147**

Roger Bacon'ın Varlık Felsefesi | Serpil TİMUR **167**

John Duns Scotus'un Varlık Felsefesi | Nesim ASLANTATAR **187**

Akina'lı Tomas'ta Varlık Fikri | Süleyman DÖNMEZ **203**

Ockhamlı William'da Var Olan Bireyler: Öz-Varoluş Ayrımının Anlamsızlığı
Mustafa BİNGÖL **217**

Nicolaus Cusanus'un Metafiziği: Birlik, Yaratılış ve Zihin Üzerine Bir İnceleme
Feyza DEMİR ÇİÇEK **235**

Fârâbî'de Varlık | Armağan ATAR **247**

Gazzâlî'nin Varlık Felsefesi | Ahmet Faruk SİLİFKE **263**

İbn Rüşd'ün Varlık Felsefesi | Emre ÇELİKER **283**

Mevlânâ'da Varlığın Zemini Olarak Gaflet | Mehmet Fatih ÜNAL **299**

Metafizik Tasavvuf Geleneğinde Sadreddin Konevî ve İlâh-ı Mu'tekad Görüşü |
Dilaver GÜRER, Betül GÜRER **315**

Dâvûd Kayserî ve Varlık Anlayışı | Zeliha ÖNER **329**

Şeyh Bedreddin Ontolojisi ve Vahdet-i Vücut Öğretisi | Yakup KALIN **343**

Varlık Anlayışı Bağlamında Molla Fenari'de Tasavvuf Metafiziği | Betül GÜRER .. **359**

Molla Sadrâ'da Varlık Anlayışı | Sinan YILMAZ **375**

Rene Descartes'ın Ontolojisi | Osman ELMALI **393**

Baruch Spinoza'nın Ontolojisi | Osman ELMALI **409**

Malebranche'ın Varlık Felsefesi | Erdoğan Serdar ÇALIK **429**

Francis Bacon'un Varlık Felsefesi | Sema ÖNAL **443**

Thomas Hobbes'un Ontolojisi | Bilal KOÇAK **453**

Leibniz'de Varlık Sorunu ve Monad Ontolojisinin İncelenmesi | Baha ZAFER **471**

John Locke'un Varlık Görüşü | Vehbi Metin DEMİR **485**

Berkeley'in Varlık Anlayışı Ömer Faruk KARAKÖSE **497**

Baron d'Holbach'ın Varlık Felsefesi | Harun ÇAKAN **513**

Condillac'ın Varlık Anlayışı | Ahmet BİNGÖL.....**527**

Giambattista Vico'nun Varlık Felsefesi | Sema ÖNAL **541**

Hume'un Bir Ontolojisi Var Mı? | Ali TAŞKIN **559**

Kant'ın Zihninde Varlık | Ümit TAŞTAN **577**

Schelling'in Felsefesinde Varlık Sorunu: Epistemolojiden Ontolojiye Geçiş | Elif DÜZGÜN.....**591**

Hegel'in Varlık Anlayışı | Serdar ATALAY.....**609**

Arthur Schopenhauer'ın İsteme Metafiziği | Emine ASLAN **627**

Ludwig Feuerbach'ın Varlık Anlayışı | Süleyman TAŞKIN.....**641**

Nietzsche: Oluş Ontolojisi | Dilek BARUTÇU.....**657**

Kierkegaard'da Varlığın Varoluşa Dönüşümü | Nuri ÇİÇEK **681**

Bergson'un Varlık Anlayışı | Ceyhun Akın CENGİZ.....**695**

William James'in Varlık Anlayışı: Radikal Deneyimcilik, Bilinç Akışı ve Çoğulculuk | Nihat DURMAZ..... **707**

Varlık'ın Yuvası Olarak Dasein: Heidegger (Heidegger'in Özgün Varoluşçu Fenomenolojisinin Merkezi) | Mehmet Fatih ÜNAL.....**721**

Varlık ve Hiçlik Diyalektiği: Sartre'ın Fenomenolojik Ontolojisi | Nuri ÇİÇEK....**737**

Levinas'ta Ontoloji Karşısında İlk Felsefe Olarak Etik | Cemzade KADER DÜŞGÜN ..**753**

Personalizmin Varlık Felsefesi | Nurten GÖKALP **765**

Metafizikten Metaontolojiye: Quine ile Modern Ontolojinin Dönüşümü | Ebubekir Muhammed DENİZ **779**

Varoluşçu Kadın Figürü Olarak Simone de Beauvoir | Ayşe EROĞLU **795**

Mistik Varoluşçu Kadın Portresi: Simone Weil | Ayşe EROĞLU.....**815**

Ontolojinin Yeniden Yapılandırılması: Hartmann'ın Yeni Ontoloji Kuramının Felsefi Bir İncelemesi | Zafer ÇAYLI.....**831**

Alain Badiou'nun Varlık Felsefesi | Feyza Şule GÜNGÖR **851**

Takiyettin Mengüşoğlu'nun Varlık Anlayışı | Süleyman TAŞKIN.....**867**

Takdim

"Ne var ne yok?"

Türkçede hâl hatır sormak için kullanılan çok güzel bir tabir.

Elinizdeki kitap bu soruyu ve türevlerini tarihin farklı dönemlerinde, farklı coğrafyalarında, değişik fikri iklimlerinde yaşamış çok sayıda düşünüre soruyor. Yıllarını varlık felsefesi çalışmalarına vermiş geniş bir ekip bu düşünürlerden bize kalan metinleri ve bu metinlere yönelik tartışmaları esas alarak bu soruları yetkinlikle cevaplıyorlar.

Sayfaları çevirdikçe Doğu Asya'ya göre Batıda kalan coğrafyanın temsilcilerine – belki de kaçınılmaz biçimde – ağırlık verilmiş olsa da Çin ve Hint düşüncesinden figürlere de rastlıyoruz.

Genellikle Avrupa – Amerika merkezli kitaplarda rastladığımızdan farklı olarak Müslüman fikir insanlarına oldukça geniş bir yer ayrıldığını görüyoruz.

Üstelik Türk düşüncesinin bazı önemli isimlerine de yer verildiğini mutlulukla fark ediyoruz.

Tüm bu güzellikler dikkate alındığında kitap hem öğrencilere hem de felsefe – ilahiyat meraklılarına çok geniş bir okuma yelpazesi sunuyor.

Tüm bu isimlerle ve görüşlerle tanışmamız gerekli mi?

Bu isimler bir yandan tarihe mal olmuş bir diğer yandan da tarihte kalmış değiller mi?

Evet, gerekli ve hayır, değiller.

Elimizdeki kitap kimya tarihinden önemli isimleri tanıtıyor olsaydı, "Kimya tarihi açısından önemli ama bugün öğrencilere kimya öğretmek için gerekli değil" diyebilirdik. Benzer bir hükmü diğer bilim dalları için yazılmış tarih kitapları için de verebilirdik. Kimyayı çağdaş ders kitaplarından okuyarak öğrenebiliriz ve ancak meraklıları gidip kimya tarihine bir göz atmayı isteyebilirler. Bu meraklı arkadaşlarımız tarihe yapacakları bu geziden oldukça kazançlı çıkacaklardır ama kimse böyle bir tarih bilgisine sahip olduğu için bir kimyageri diğerine tercihe etmez.

Ama felsefe böyle değil.

Felsefe masasına oturanlar, o masada kendilerine bir kez yer açabilmiş olanlar her zaman o masada ve bizimle kalıyorlar. Yüzyılları, belki binyılları aşan büyük bir arayışın bir parçası olarak her dem yeni tartışmalara ilham veriyorlar. İnsanlık geldiği noktadan hoşnut olmamaya başladığında, yeni bir arayışa girdiğinde, kaçınılmaz olarak yüzünü insanlığın o büyük birikimine dönüyor ve aynı sorularla tekrar ve tekrar yüzleşiyor.

Görünen o ki yine böyle bir dönemdeyiz. Nereden gelip nereye gittiğimizi sil baştan tartışmaya ama bunu yaparken geçmişte verilmiş cevapları bir kez daha hatırlamaya ihtiyacımız var. Hasretle aradığımız, tüm insanlığı dışlayıcı olmaksızın kuşatacak, içinde kendimizi huzurlu ve rahat hissedeceğimiz yeni bir konumlandırma bulabilecek miyiz? Bu sorunun cevabını bilemiyoruz ama "Yeni bir arayışa nereden başlasak?" sorusunun cevabını biliyoruz. Hatırlayarak başlasak en iyisi… Ve *Antik Çağ'dan Günümüze Varlık Felsefesi* böyle bir hatırlama çabasıyla bize yeni ufuklar açmayı vaat ediyor.

"Ne var ne yok?" sorusuyla arayışımıza tekrar başlayalım.

Ve umalım ki tüm bu araştırmaların sonu hep "iyilik ve sağlık" olsun.

Ahmet Ayhan ÇİTİL
Aralık 2025

Önsöz

Bu kitap, Antik Çağ'dan günümüze uzanan düşünce çizgisinde filozofların varlık anlayışlarını ele almak amacıyla hazırlanmıştır. Varlık felsefesine ilişkin olarak dilimizde yapılmış çalışmalara mütevazı da olsa bir katkı sunmak temel amaçlardan biridir. Sokrates öncesi filozoflardan Alain Badiou'ya uzanan kronolojik hat boyunca varlık sorununu ele alması bakımından çalışma hem tarihsel hem de sistematik bir nitelik taşımaktadır. Bunun yanı sıra, felsefe tarihinde varlık meselesinin bir yandan "ontoloji", diğer yandan "metafizik" başlığı altında ele alınışının tarihsel arka planına da metin boyunca işaret edilmektedir.

Varlık sorunu, belki de felsefenin en eski ve en dirençli sorunlarından biridir. Antik Çağ'dan günümüze uzanan bu uzun düşünce hattı, varlık sorununu çoğu zaman sistemler, okullar ve kavramlar üzerinden anlatmaktadır. Varlık sorunu, hangi biçimde ele alınırsa alınsın, özünde "ne var?" sorusunun farklı dillerde ve farklı ontolojik bağlamlarda yeniden sorulmasından ibarettir.

Bu nedenle elinizdeki çalışma, varlık sorununu merkeze alan felsefî düşünceyi tamamlanmış bir bilgi alanı olarak değil, her dönemde yeniden açılan bir problem sahası olarak görmektedir. Bu bakış açısıyla varlık felsefesinin tarihsel seyrini sunarken, onu kapalı bir ilerleme anlatısı olarak değil, farklı dönemlerde ve farklı düşünce iklimlerinde yeniden ortaya atılan bir soru alanı olarak görmeye çalıştık. Umarız ki kitabı okuyanlar, tek bir sorun etrafında bir araya gelmiş filozofların oluşturduğu çok sesli bir düşünce korosu ile karşılaşırlar.

Kitapta yer alan metinler, düşüncenin tek bir merkezden ve tek bir gelenekten beslenmediğini göstermektedir. Batı düşüncesine kaçınılmaz olarak geniş bir yer ayrılmış olsa da İslam düşüncesinin varlık sorunu etrafında şekillenen tartışmaları, Türk düşüncesinin bazı temsilcileri ve Doğu Asya düşünürlerinin varlık tasavvurları da çalışmada kendine yer bulmuştur. Böylece varlık felsefesinin tarihi, çoğulcu bir düşünce ufkunda yeniden hatırlanmaya çalışılmıştır.

Bu noktada özellikle vurgulanmalıdır ki, kitapta varlığa ilişkin görüşleri aktarılan filozoflar yalnızca geçmişe ait tarihsel figürler değildir; düşünceleriyle bugüne dâhil olmayı sürdüren özgün şahsiyetlerdir. Zira felsefede, doğa bilimlerinde sıkça karşılaşılan türden bir "eskime"ye dayalı ilerleme anlayışı

geçerli değildir. Varlık üzerine düşünen her filozof, bu düşünce alanına bir kez dâhil olduğunda, tarihsel bağlamını aşarak çağdaş sorularla konuşmayı sürdürür. İnsanlık, varlık sorusu etrafında kendini yeniden konumlandırma ihtiyacı duyduğunda ise kaçınılmaz olarak bu canlı düşünsel mirasa yeniden yönelir.

Kitapta yer alan filozoflar, bir seyyahın yolculuğu boyunca uğradığı şehirler gibidir; her biri kendine özgü bir iklime, bir ritme ve özgün bir düşünsel mimariye sahiptir. Okur, sayfalar ilerledikçe bir düşünceden diğerine geçerken, farklı coğrafyalarda konaklayan bir yolcu gibi varlık fikrinin aldığı çeşitli biçimlerle karşılaşır. Bu yönüyle kitap, varlık üzerine yapılmış bir incelemenin ötesinde, düşünceyle kat edilen bir tür felsefî seyahatname olarak da okunabilir. Temennimiz, bu düşünsel seyahati sürdüren okurun, filozofların varlığa ilişkin görüşlerinin şekillendirdiği uğraklarda dolaşırken kendine ait yeni güzergâhlar keşfetmesidir.

Editörler

Ontolojinin Yeniden Yapılandırılması: Hartmann'ın Yeni Ontoloji Kuramının Felsefi Bir İncelemesi

Zafer ÇAYLI*

Giriş

Felsefenin temel problemleri arasında yer alan varlık problemine dair filozoflar, kendi çağ, çevre ve kültürüne karşı çıkış veya ona uygun fikirler formunda teoriler oluşturmaktadırlar. Klasik felsefenin ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji olmak üzere üç temel alanı kapsamlı, rasyonel, eleştirel ve objektif izah etme çabası felsefenin temelini varlık problemi ile ilişkilendirmeyi mümkün kılmaktadır. Varlık "felsefenin kendisiyle başlanacağı", temel bir disiplin olması nedeniyle epistemik yapısı gereği Aristoteles'in ezeli ve ebedi olarak adlandırdığı varlık problemi ile ilişkilendirilmektedir (Heimsoeth, 1986, s. 21). Aristoteles (MÖ 322) asıl gerçek varlığı, "tek tek nesneler" olarak kabul etmektedir (Gökberk, 2016, s. 75-76).

"Varlık" felsefede *logos, ide, töz, cogito, monad, nesne, ruh,* gibi farklı kavramlarla izah edilerek irdelenmektedir Sokrates (MÖ 399) öncesi felsefede "varlık", varlığın ne'liği (*quidditas*), kaynağı, nasıl meydana geldiği gibi temel sorular çerçevesinde irdelenmişken; sonrasında ikincil bir pozisyonda irdelenerek varlığın mahiyetinden ziyade var olan obje ve bu objelerin ne'liğine dair bir sorgulama mahiyetine dönüşmektedir. Böylece varlığı; idea, madde, oluş, idea-düşünce ve madde-fenomen şeklinde bir kabulden bahsedilebilir (Çüçen, 2000, s. 73).

Ontoloji, Antik Yunan'da, Parmenides (MÖ 480) ve Heraklitos (MÖ 475) ile birlikte felsefi bir perspektifle ele alınmaktadır (Çüçen, 2018, s. 207). Platon (MÖ 347)'un "*idea*" doktrini veya Sokrates öncesi tabiat felsefecilerinin "arkhe" sorgulamaları ontolojiye dair ilk sistematik entelektüel faaliyetler şeklinde düşünülebilir. Ontoloji felsefenin en temel kavramlarından biri olmakla (Hartmann,

* Dr. Öğr. Üyesi., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/Din Felsefesi, zafer.cayli@mku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6137-4626

1968, s. 10) birlikte "var olanın varlığı" ve "genel var olma prensipleri" çerçevesinde ilk defa 17. asırda J. Clauberg (1665) tarafından "metafizik" kavramına yakın bir anlamda kullanılmaktadır. Ontoloji, orta çağda Aziz Anselmus (1109), Thomas Aquinas (1274); yeniçağda G. W. Leibniz (1716), C. Wolff (1754), I. Kant (1804) ve modern çağda E. Husserl (1938), M. Heidegger (1976), J. P. Sartre (1980) gibi filozoflar tarafından farklı şekillerde sorgulanmaktadır. Modern felsefede ontoloji, temel bir felsefe problemi olarak fenomenoloji ile ele alınmakta; bilhassa metafiziksel hususlarda "mevcutların bilgiden bağımsız olduğu" savı ile bilinen N. Hartmann (1950) tarafından ontolojik realizm çerçevesinde yeniden canlandırılmaktadır. Hartmann, bu yaklaşımıyla ontolojiyi epistemolojiden ayırmakta; varlık alanlarının kendi başına var olduğunu ve var olmak için kendileri dışında herhangi bir varlığa ya da nedene ihtiyaç duymadığını ileri sürmektedir. Varlık, çeşitlilikler içerisinde birliği, varlık katmanları (stratum, strata) ve var oluş tarzlarının (modus) olduğunu; ancak her birinin varlığa dair şeyler ve varlığın birer veçhesi olduğu kanaatindedir (Hartmann, 2013, s. 218; Bozkurt, 2003, s. 91-92).

Ontoloji, etimolojik kökeni itibarıyla *ontos* (varlık) ve *logos* (akıl, söz) terimlerinden mürekkep olarak "varlık bilimi"dir. Aristoteles'in ilk felsefe olarak adlandırdığı metafizik, en temel bilim olarak mevcut olanı/varlığı irdelemektedir (Hartmann, 1968, s. 7). Aristoteles, ontolojiyi varlık olmak bakımından varlığın bilimi şeklinde tasavvur edip; öz (*ousia*) kavramı etrafında şekillenmekte, varlığı madde–form birlikteliği içerisinde açıklamakta; böylece metafiziğe sistematik bir yapı kazandırmaktadır (Aristoteles, 1985, s. 235, Çüçen, 2018, s. 205). Aristoteles mevcut'u kategori, nedensellik, fiil ve kuvve şeklinde idrak ettiğimiz; bunların nicelik, nitelik, görelik, zaman, mekân, iyelik, ilişki, etki ve edilgi şeklinde kategorilere ayrıldığı kanaatindedir (Vorlander, 2004, s. 144). F. Hegel (1831)'e göre ise ontoloji, gerçek olan şeydir (Gökberk, 2016, s. 388).

Ontoloji, var oluş ile öz arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi kendisine temel problem olarak görmektedir. Pozitif bilimlerin argümanlarından istifade ederek ruh, madde, yaşam gibi varlıkların ve bunlarla ilişkili durumların kaynağını araştırmaktadır. Ontoloji varlıkları veya fenomenleri bizlere göründükleri tarzdan ziyade özsel mahiyetlerine dair durumlarını da irdeleyerek felsefe ve metafiziğin bir alanı olmaktadır. Ancak fenomenin ontolojisi yapılmasına karşın; ontoloji fenomenolojiyle özdeş değildir (Husserl, 2003, s. 16; Bolay, 1987, s. 194; Sözer, 1976, s. 26; Mengüşoğlu, 1976, s. 40).

20. asrın başlarından itibaren gündeme gelen "yeni ontoloji", sübjektivizme ve gnostisizme karşı çıkarak; Kantçılık, pozitivizm, yaşam felsefesi ve egzistansiyalizm (varoluşçuluk) gibi öznellik ve özneye bağımlılığı savunan

akımları eleştirmektedir. "Yeni ontoloji", dedüktif metotla değil; endüktif metotla, rasyonalizme değil ampirizme dayanarak gelişmeye çalışan sübjektivist idealizme karşı çıkan objektivist idealizmi savunma çabasıdır (Çalışlar, 1985, s. 110). Buna göre bilgi, nesnenin içinde gizli bir formda olduğundan bilginin ortaya çıkartılması nesneye yönelmek ile gerçekleşebilir. Bilginin ontolojik yapısı ve epistemik pozisyonu metafiziksel bir konumla ilişkilendirilebilir. İnsan aklının bilme ile ilgili sınırlı olması nedeniyle metafizik ile ilgili mutlak bilgiye sahip olması mümkün değildir.

Çağdaş felsefe anlayışlarından pozitivizm ve analitik felsefe, metafiziği doğrulanabilirlik-yanlışlanabilirlik ilkeleri veya dilsel çözümleme ölçütleriyle irdelemekle birlikte bu problem, mutlak anlamda inkâr edilememektedir. Bilim ve ürünleri determinist bir anlayış ve rasyonalist/ampirik bir metotla iddialarını ispatlamaya çalışmakta bu durum da açık veya örtük bir şekilde metafizik ile ilişkilendirmeyi gerekli kılmaktadır. İşte bu varlık sorgulamasında klasik metafiziğin tümdenci izah anlayışına ve modern felsefenin indirgemeci (redüksiyon) eğilimlerine karşı yeni bir perspektif geliştiren Hartmann, ontolojiyi varlığın çok-katmanlı yapısını ve bu yapıya özgü kategorial farklılıkları açığa çıkaran, bilimlerin verilerini dikkate almakla birlikte onları aşkın ilkelere bağlayan eleştirel bir felsefî disiplini olarak kabul etmektedir.

Nicolai Hartmann'ın Felsefî Konumu ve Etkilendiği Düşünürler

İlk çağlardan Kant'a kadar geçen süreçte genel anlamda öznel-idealizm teorisyeni Platon veya nesnel-idealizm teorisyeni Aristoteles olmak üzere iki kanal üzerinden felsefe faaliyeti gerçekleşmektedir. Hartmann, başlangıçta öznel-idealizmi savunurken; zamanla Aristoteles'in nesnel-idealizmine yaklaşmakta ve kendi ontoloji kuramını geliştirmektedir. Düşünürümüz, Aristoteles'te olduğu gibi var olandan yola çıkarak bilgi düşüncesini ortaya koyma teorisine (Gökberk, 2016, s. 75) benzer bir teori ile karşımıza çıkmaktadır. Hartmann, ontolojiye dair fikirlerini başlangıçta H. Cohen (1918) ve P. Natorp (1924)'tan mülhem Neo-Kantçılık sisteminin etkisiyle ortaya koymaktadır. Ancak Kant'ın, D. Hume (1776) felsefesiyle tanışmasıyla birlikte dogmatik uykusundan uyanması gibi zamanla Yeni-Kantçılık akımının sübjektifliğini fark ederek Husserl ve F. Brentano (1917)'dan etkilenmekte; kendi düşünce sistemine uygun olduğunu gördüğü nesnel-idealizmi benimsemektedir. Aynı zamanda ontoloji ve epistemolojiye dair yazınlarıyla Marburg Okulunun "mantıksal idealizm"'ine karşı çıkmakta; Aristotelesçi felsefenin etki alanına girerek egzistansiyalizm (varoluşçuluk) akımına karşıt fikirler ortaya koymaktadır (Akarsu, 1994, s. 175-176).

Aristoteles, mantıksal metotların ontolojik alanda zihne hareket verebilen metotları belirlediği iddiasındadır. Ancak fikirlerin birleşme ve ayrılmaları, bu mantıksal yöntemlerle olmayıp bunların özlerin (essence) ve cevherlerin (substance) ilişkilerinin belirlenmesinin kendisine ait olması yönüyle metafizik ile ilişkilendirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla Aristoteles'in ortaya koyduğu mantık, formel olmaktan ziyade ontolojiktir (Atademir, 1974, s. 96). Aristoteles'in varlığı kategoriler aracılığıyla kavrayışı, Hartmann'ın kategoriler teorisi için ilham kaynağı olmaktadır. Düşünürümüz, Aristoteles'in özcü yaklaşımını aşarak, kategorileri yalnızca mantıksal formlar değil; varlığın farklı katmanlarına özgü ontolojik belirlenimler olarak yorumlamaktadır. Aristoteles'in asıl gerçek varlığı tek tek nesneler şeklinde formüle ettiği teori, (Gökberk, 2016, s. 75-77) Hartmann tarafından da benimsenmektedir. Bu teoriye göre doğruluk nesneye uygunluk (adaequatio) ile ifade edilmektedir. Yani dil düşünceyi, düşünce de varlığı ifade etmektedir. Hartmann, Aristoteles'in algılananı (nesneyi) kavramsal bilgi ile açıklamaya çalışmasını makul ve muteber görmektedir.

Düşünürümüzün ontolojisindeki realizm-idealizm ayrımı Platoncu bir ayrıma benzese de Platon'da reel varlık idealara mensup olup görüngüler ise onun yansıması ve ideal olan ile reel olan aynı iken (Çüçen, 2018, s. 208) düşünürümüz, idealiteyi aynı zamanda gerçek irreel (gerçek dışı) olarak görmektedir. Ancak Platon'da iken Hartmann'da idealar varlık alanı irreeldir. Onun bu ayrımında Husserl'in etkisini görmemiz mümkün iken tinsel varlık alanının reel bir tarihî var oluş içerisinde oluşması dolayısıyla gerçek (reel) olarak kabul etmesi söz konusudur (Türker, 2010, s. 4). Düşünürümüze göre realite Aristoteles'ten mülhem zamansal-mekânsal bir varlık formundadır. İdeal varlık alanı ise zaman/mekân dışı, değişmeyen bir yapı olarak değerlerin, normların, prensiplerin, ideaların varlığı olup bunlar reel varlığa form ve anlam verme fonksiyonunu icra etmektedirler. İşte bu düşünceleri onun Platonculuk etkisinde olduğunun göstermekle birlikte idealistlerin "idea" anlayışının bütünüyle gereksiz veya hatalı olmadığı; sanat ve estetikte önemli bir fonksiyon üstlenen bir kısım ideaların varlığını kabul ettiğine işarettir. Mesela tarihsel olarak büyük sanat eserlerinin arkasındaki tinsel değerlerin tarihsel-ampirik bir nitelikte, kültürel olgularla ilişkili olan, (Türker, 2010, s. 22), itici bir güç olduğu bu eserlerin tek bir yapıyla değil bütüncül bir perspektifle ele alınması gerektiğini düşünmektedir (Türker, 2010, s. 5-6). Hartmann'a göre klasik metafiziğin yanılgısı, bu iki boyutu özdeşleştirmesidir.

Hartmann'dan önceki metafizik kuramcıları gerçeklik/varlığı ya reel veya ideal veçhesiyle ele alarak incelemekte veya monist bir perspektifle ya öze ya da varoluşa indirgeyerek tek tek boyutlu perspektif ile değerlendirmektedirler. Fenomenal varlıklar veya en üst ilkeler, tümevarımsal bir yöntemle eleştirel

ve analitik olarak doğrudan kavranma özelliklerine sahiptirler. Bütün varlığın en son formlarını tüm var olanlar için elde etmeğe çalışan monist/tekçi izahlar birlik olanağından vaz geçmektedirler (Hartmann, 1968, s. 40- 41). Böylece o varlığı ve var olanı göz önüne alması, var olduğu formu ile incelemesi ve felsefenin temel problemlerinin özünde ontolojik yapıyı kabul etmesiyle varlık anlayışında yeni bir ontolojinin kurucusu olmaktadır (Mengüşoğlu, 1983, s. 116; Akarsu, 1994, s. 178). Ancak ontoloji ile ilgili sistematik bir düşünce ortaya koyarken diğer filozoflarda olduğu gibi varlığı açık, net ve tam olarak izah etmekte zorlanmaktadır.

Hartmann'a göre, Aristoteles'in felsefî sistemine karşı olan Yeni-Kantçılık'ın sübjektifliği ve Platon ve Kant'ın "tüm bildiklerimiz bilincimizin ürünüdürler" savı, problemlidir. Platon'un idealar kuramı ve Kant'ın aşkın (transandantal) felsefesi bu problemin başında gelmektedir. Platon'da idealar aşkın ve değişmez bir gerçeklik alanı olarak reel dünyanın üstünde konumlanırken; Kant'ta kategoriler öznenin apriori yapısından kaynaklanarak nesneyi bilginin imkânı hâline getirmektedir. Oysa Hartmann'a göre bilginin meydana gelmesinde nesne ana aktör olup; epistemoloji bir nesnenin kavranmasını araştırma eylemidir. Bilgide, öznenin karşısında bir bilinç ötesi dünya yani nesnelerden kurulu bir dış dünya bulunması savı böylece anlaşılabilir (Akarsu, 1994, s. 176).

Egzistansiyalizmde dünya, insanın mekânı veya cevherin yer edindiği bir alan olmaktan ziyade; insandan bağımsız olan ve insana has bir ilgi alanıdır. İnsan olmaksızın dünyanın realitesinden (gerçekliğinden) bahsetmek mümkün değildir. İnsanın dünyaya ait bir varlık olması, onun gerçek varlığının tüm somut ilişkilerinin temeli olarak şahıs-dünya ilişkisiyle tanımlanması demektir. (Hartmann, 1968, s. 7; Mengüşoğlu, 1983, s. 117). İşte bu teori her ne kadar Hartmann'ın felsefesiyle uyuşmasa da ona ilham kaynağı olmaktadır. Örneğin Heidegger ile S. Kierkegaard (1855)'ın öznel-idealizm temelli hakikatin subjektif nitelikli olduğu savına karşı düşünürümüz, nesnel-idealizmi savunarak birbirine zıt olan bu savlardan kendi ontoloji sistemini oluşturmaktadır (Atademir, 1974, s. 98).

Hartmann'ın ontoloji ve mantıkta ilham aldığı bir diğer filozof olarak Hegel, formel mantıktan ziyade tüm hakikatleri, tüm nesneler dünyasını ihtiva eden ontolojik temelli bir mantık sistemi kurmaktadır (Gökberk, 2016, s. 389). Hegel varlığı, diyalektik mantığın kendi içsel hareketiyle özdeşleştirmekte; "aklın gerçekliği" ile "gerçekliğin aklı" arasında özdeşlik kurmaktadır. Böylece, düşünce kategorileriyle varlık kategorileri arasındaki farkı iptal edilmekte; ontoloji indirgemeci bir idealizme indirgenmektedir (Hartmann, 1968, s. 36; Akarsu, 1994, s. 72-74). Hartmann, Hegel'in düşünce ile varlık arasındaki

özdeşlik anlayışından farklı olarak varlığı, düşünceden bağımsız, çok-katmanlı bir yapı formunda kabul etmektedir (Tunalı, 1984, s. 47). Ancak Aristoteles, Hegel ve Hartmann'ın algılanabileni kavramsal olarak tanıma çabaları, bilgiyi varlığın arkasında aramaya çalıştıkları noktasında birleştirmektedir. Ayrıca Aristoteles'in öz ve varoluş ayrımı tam anlamıyla yapılamamış, aporetik (çıkmaz) formunda; Hegel'in öz–varoluş diyalektiği mutlak özdeşlik iddiasına dönüştürülmüş diyalektik anlayış şeklindedir. Hartmann, bu yaklaşımlardan farklı olarak, varlığın özsel ve varoluşsal boyutlarını birlikte fakat ayrı ayrı düşünmeyi önermektedir.

Hartmann'ın esinlendiği bir diğer düşünür Heidegger, varoluşu insan varlığının ortaya çıkması ile özdeşleştirmekle ve felsefeyi insan merkezli (hümanist) bir düşünceyle temellendirmektedir. Heidegger'e göre, var olma, insan ile başlamakta; âlem olarak kabul edebileceğimiz varlık ise insanın ardından tali bir planda bulunmaktadır. Varlığın bir çobanı olarak insan, gerçek olan müstesna bir varlıktır (Hartmann, 1968, s. 24; Akarsu, 1984, s. 215). Oysa Hartmann'ın düşüncesinin temeli kendini varlıkta bulmakla birlikte egzistansiyalizmden ayrılmakta; varlığı bütüncül bir perspektifle irdeleyen ve mevcudatın ana özelliklerini araştıran bir felsefe alanı haline getirmektedir (Hartmann, 1968, s. 21; Bozkurt, 2003, s. 95).

Hartmann'ın ontoloji anlayışı Aristoteles'in kategorial sisteminden, Kant'ın transandantal idealizminden, Hegel'in diyalektik idealizminden ve Heidegger'in fenomenolojik ontolojisinden etkilenmekle birlikte; bu mutlak kabulden ziyade eleştirel bir formdadır. Hartmann, fenomenolojiden etkilenmiş olsa da ontolojiyi yalnızca varlığın fenomenal açılımlarına indirgememektedir. Kant'ın özne-merkezli tavrını eleştirerek, kategorilerin öznenin zihinsel yapısından değil, nesnenin ontolojik düzeninden kaynaklandığını savunmaktadır (Akarsu, 1994, s. 178; Çalışlar, 1985, s. 112). Onun özgünlüğü, bu düşünürlerin katkılarını eleştirel biçimde dönüştürmesinde yatmaktadır. Böylece klasik metafiziğin dogmatik eğilimlerini ve modern idealizmin özne-merkezli sınırlılığını aşarak çağdaş ontolojiye önemli bir katkı sunmaktadır.

Hartmann'ın ontoloji teorisi, Antik çağ ve Orta çağ metafiziği ile modern eleştirel felsefe arasında kapsam, amaç ve yöntem olarak bir köprü fonksiyonu icra etmektedir. Antikçağ ve Ortaçağ metafiziği oldukça kapalı/muğlak bir teoloji ile âlem tasavvuru ortaya koymaktadır. Kozmogoni (alemin var oluşu) teleolojik veya metafizik kuramlarla izah edilmeye çalışılmakta; her bir olay ve durum Tanrı ve Tanrısal zihin ile ilişkilendirilmektedir. Bu kuramlar, deneysel/tecrübesel süreci, kavram oluşturulmasında ihmal etmekte en üst form ilkelerini kavrama yetisine sahip bir nitelik olarak zihni ön plana çıkarmaktadır.

Böylece üst form ilkelerinden tümdengelim (dedüktif) olarak daha aşağı olan prensipler meydana gelmekte; ampirik bilgi ihmal edilmektedir (Stegmüller, 1951, s. 256).

Günümüze geldiğimizde ontolojik tartışmalar, bilhassa analitik metafiziğin yeniden yükselişiyle bir ivme kazanmaktadır. Modalite, nedensellik, kiplikler ve değer ile ilgili tartışmalar, Hartmann'ın ontoloji ve epistemolojiye dair savlarını farklı bir terminolojiyle aktüel hale getirebilmektedir. Bu bağlamda Hartmann, çağdaş analitik metafizik ile kıta felsefesi arasında köprü kurabilecek bir figür olarak değerlendirilebilir. Hartmann'ın "yeni ontoloji"si, 20. yüzyılın metafizik karşıtı yönelimleri karşısında felsefenin klasik anımsatan bir girişimdir. Bilimsel pozitivizmin metafiziği gereksiz ilan eden tavrına rağmen, Hartmann'ın düşünsel eylemleri, varlığın çok katmanlı yapısının göz ardı edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle "yeni ontoloji", felsefenin klasik mirasını ve modern eleştirel duyarlılığını uzlaştıran sistematik bir perspektif sunmaktadır. "Yeni Ontoloji", felsefenin dogmatik/monist metafiziğe ve indirgemeci pozitivizme karşı "eleştirel realizm" temelinde konumlanmasını sağlamaktadır.

Hartmann'da Reel ve İdeal Varlık Ayrımı

Hartmann, ontolojisini reel ve ideal olmak üzere iki varlık türü üzerine inşa etmektedir. Reel varlık, kendi başına var olan şey, kişi, olay ve eylemlerin varlığıdır. Reel varlık maddesel/fiziksel olabileceği gibi ruhsal (psukhe) ve tinsel (geist) de olabilir (Hartmann, 1968, s. 20). Reel varlığın oluş-bozuluş, zamansallık, bireysellik, teklik ve tamlık gibi temel nitelikleri vardır. Bu varlık, egzistansiyal olarak daima bir akış ve değişim niteliğindedir. Dolayısıyla bu varlıkta nedensellik ilkesi (determinizm) ve bireysel olgular dikkat çekmektedir. Reel var oluş ve varlık organik, anorganik ve tinsel varlığı ihtiva eden; katmanlı bir yapı arz etmektedir. Bu katmanların tahlil edilmesiyle tabakaların nitelikleri, aralarındaki ilişkileri, ortak ve farklı yönleri itibariyle anorganik varlık, organik varlık, ruhsal varlık, tinsel varlık olmak üzere dört temel reel varlık tabaksından bahsedilebilir (Hartmann, 1955, s. 123). Bu tabakaların kendilerine özgü ilke ve kategorileri olduğu gibi diğer tabakalarla da ortak ilke ve kategorileri bulunmaktadır. Bu bağlamda üst tabakalar alt tabakalarca taşınmakta ise de onlar tarafından kısmen belirlenmektedirler. Dolayısıyla üst tabakalar alt tabakalardan özsel olarak bağımsızdırlar (Hartmann, 1968, s. 22, 26).

Düşünürümüz reel varlığı da kendi içerisinde katmanlara (sphere) ayırmakta olup bu katmanların en altında fiziğin incelediği nesneler gibi anorganik/maddi varlık katmanı bulunmaktadır. Maddeden meydana gelen bu tek

katmanlı alanda yer kaplama, düşme, genleşme-büzüşme gibi fiziksel olgular geçerli olmaktadır. Bu katmanın üstünde monad (tek hücreli canlı), bitkiler, hayvan ve insan yaşamsal varlık/olayların bulunduğu; biyolojinin ilgilendiği organik varlık katmanı bulunmaktadır. Bu katmanda üreme, büyüme, gelişme ve beslenme gibi biyolojik olaylar meydana gelmektedir. Bir diğeri psişik katman Ruhlu varlıklar; zihinsel/bilişsel olaylarla ilgili olup; bu katman ruhbilimin ilgi alanına girmektedir. Bilinçli varlıkların yer aldığı bu alan ile psikoloji ilgilenmektedir. Her ne kadar tinsellikten bahsedilemese de bilincin bulunduğu psişik katman, insan ile hayvanın ortak yönlerinin bulunduğu katman olarak kabul edilebilir. En üstte ise tinsel varlıklar katmanı yer almakta olup; insanlarla ve bilinç ile ilgili olup bu alanla tinsel ilimler ve felsefe ilgilenmektedir. Bu katmanda dil, siyaset, bilgi, sanat, estetik, hukuk, etik gibi varlık alanları bulunmakta olup bunlar insanı diğer varlıklardan ayıran ve üstün kılan durumlardır (Hartmann, 1968, s. 21-24; Mengüşoğlu, 1976, s. 29).

Varlık katmanlarından birincisinde algı, ikincisinde sezgi, üçüncüsünde tanıma ve sonuncusunda bilme edinimleri vardır. Dolayısıyla madde algı ile, yaşam sezgi ile, bilinç tanıma ile, tin bilme ile kavranabilir. Hartmann, "modal kategoriler"in ideal ve gerçek varlığın tümüne, "temel kategoriler"in gerçek âlemin bütününe, "özel kategoriler"in ise gerçekliğin belirli bir katmanına ait olduğu kanaatindedir (Hartmann, 1968, s. 36). Diğer taraftan maddi veya fiziksel gerçekliğin en alt katmanı, örneğin bedensellik, mekân, zaman, süreç, öz, nedensellik ve denge kategorilerini içermektedir. Alt katmanın bu kategorileri, karşılıklı etki, zaman ve mekân, kevn, kalıcılık, nedensellik, doğal yasallık gibi kategorileri şeklinde kabul edilebilir (Hartmann, 1968, s. 33).

Düşünürümüzün varlık sistemindeki dört katmanın, birbirlerinden ayrı olarak var olmalarını gerektirmediği gibi bir varlık birçok katmanı kendi bünyesinde de mezcedebilmektedir. Bu katmanlı yapıda bir katmanlı varlık maddi objeler/taşlar, iki katmanlı varlık bitki, üç katmanlı varlık hayvan ve dört katmanlı varlık insan şeklinde kabul edilebilir (Hartmann, 1968, s. 22-24). Her gerçeklik katmanının kendine göre bir kanunu (otonomi) olduğu (Hartmann, 1968, s. 33), kendine göre bir yenilik getirdiği ve bu yeniliği bir önceki basamakla tespit etmeye imkân olmadığı görülebilir. Bir üst katmanın getirdiği yenilik alt katmana etki ederken; üst katman kendisiyle bina edilen alt katmana göre otonomdur (Hartmann, 1955, s. 101-102; Hartmann, 1968, s. 16, 21). Ona göre, üst katman alt katmana dayanmakta ise de bu katman, alt katmanca belirlenmemiştir. Üst katman alt katmana kısmen bağımlı olmakla birlikte üst katmanın otonomluğunu sağlayan "kategorial novum"lar bulunmaktadır. Yani üst katman alt katmanın birtakım niteliklerini sahip olsa da bu katman kendine has yapısal niteliklerine (determination) sahiptir (Hartmann, 1968, s. 17-18, 37).

Varlık katmanlarında her katman, Hartmann'ın novum dediği katmanları diğer katmanlardan ayıran ve bağımsız kılan kendine has yeni bir şeye sahiptir (Hartmann, 1968, s. 26, 38; Tunalı, 1984, s. 24). Fiziksel âlem, organik varlık olmadan, organik varlık psişik hayata dayanmadan, psişik varlık düşünce hayatı olmadan da var olabilir (Hartmann, 1968, s. 16-17). Onun "novum" anlayışı, varlık katmanlarının her birinin kendi özgün kategorik belirlenimlerini vurgulamaktadır (Hartmann, 2013, s. 366). Bu yaklaşım, doğa bilimleri ile beşerî bilimler arasında karşılıklı saygıya dayalı bir iş birliği imkânı sunabilir.

Varlık katmanları birbirleriyle karışmış, kaynaşmış olmayıp niteliksel olarak farklılaşmaktadır. Böyle bir farklılaşma, varlık alanlarının tümüyle birbirlerinden kopması ve birbirleriyle bağlantısız olması anlamına gelmemektedir. Varlık katmanları içerisinde üzerinde taşıdığı öteki katmanlara gereksinim duymaması ve öteki tabakaların kendisine gereksinim duyması nedeniyle birinci katman en kuvvetlisidir. Düşünürümüzün ortaya koymakta olduğu varlık katmanı bir apartmanın katları misali yapısal olarak birbirini ihtiva etmemekle ve birbirinden ayrılmaktadır (Hartmann, 1968, s. 38). Birbirinden kopuk olmayan bu katmanlar arasındaki ilişki nitelik-nicelik, zaman-mekân, büyüme, özgürlük gibi "kategoriler" vasıtasıyla ve determinasyon ilkeleri ile gerçekleşmektedir. Her bir yeni katmanda öncekilere yeni kategoriler eklenmekte olup düşünürümüz, buna "kategorial novum" demektedir (Çüçen, 2014, s. 404). Ayrıca cansız ve canlı katmanda aktif olan tabiat kanunları ruhsal katmanda nihayete ererek tinsel tabakada pasif bir duruma düşmektedir. Bu bağlamda farklı niteliklere sahip olan varlık alanlarının anlaşılması için evren, bütünsel bir yapı olarak irdelenmelidir (Tunalı, 1984, s. 24). Hartmann'ın işte bu katmanlar teorisi, varlığın çok-boyutlu ve indirgenemez yapısını görünür kılarak, klasik metafiziğin bütüncül arayışı ile modern bilimin analitik yönelimlerini aşan yeni bir düşünme ufku açmaktadır.

Hartmann'ın varlık tasnifinde ideal varlık, zaman ve mekândan münezzeh, tümel ve apriorik niteliğe sahip varlık alanıdır (Hartmann, 2013, s. 71). Matematiksel nesneler, mantıksal ilkeler, estetik formlar ve etik değerler ideal varlık alanına girmektedir. İdeal varlık, değişmezliği ve genelliğiyle reel varlıktan kesin olarak ayrılır. İdeal varlıklar, taşıyıcısız var olabilmesine karşın etik normlar, sanatsal formlar veya kültürel idealler, reel bir taşıyıcıya ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada reel ve ideal varlık birbirine indirgenemez olmakla birlikte reel varlık ideal kategoriler aracılığıyla kavranabilmektedir. İdeal varlık, matematiğin reel dünyayı açıklamadaki işlevi ya da etik değerlerin insan eylemlerinde tecessüm etmesi gibi reel süreçlerde somutlaşarak pratik hayata dâhil olmaktadır (Hartmann, 2013, s. 350-351).

Düşünürümüzün reel-ideal varlık tasnifi, varlığın kendi içyapısındaki ontolojik çeşitliliği görünür kılmakla birlikte Platoncu transandantal (aşkın)

idealar anlayışına veya radikal ampirizmin "monist realite" tasavvuruna indirgenemez. Bu ayrım, varlığın çok katmanlı ve çok kiplikli yapısına işaret eden eleştirel bir şemadır. O, reel ve ideal arasındaki bu karşıtlığı, bütün bir ontoloji için vazgeçilmez bir temel belirlenim olarak görmektedir. Varlık, tek bir kiplik (modalite)den ibaret olmayıp; onun kendisini açığa çıkarma tarzı, farklı ontolojik boyutlarda belirlenmektedir. Ontolojik bir ayrım ve katmanlaşma ile iki farklı varlık alanı betimlenmekle birlikte varlığın bütününe dair metodolojik bir çerçeve sunulmaktadır (Hartmann, 2013, s. 317-318). Bu varlık, bilgisi en zor olan varlık olup kısmen bilinebilecek bir yapıdadır (Hartmann, 1955, s. 144). Bunlarda zamansallık gibi bir durum olmadığından bunların bilgisinde deney/gözlem ile erişmek zor olup bu varlıklara ait bilgiler apriori özelliktedir (Hartmann, 1965, s. 484-485).

İdeal ve reel varlık ayrımında reel varlık zamansal, bireysel, tek anlamlı olup ideal varlık ise zaman üstü, ezeli, umumi ve saf olanların değişmiş formudur. İdeal varlık deney ve gözlem ile ortaya konulamayan, sezgiye dayanan veya mantıksal önermeler ile izah edilebilir bir mahiyettedir. İnsan geleneksel olarak geneli ve mevcut olan bir şey olarak geneli düşünmekte; ideal varlık anlayışında da matematik ve birtakım ilkeler vasıtasıyla kabullere sahip olmaktadır (Hartmann, 1955, s. 95). Ancak ideal varlık salt bir düşünce eylemi ile meydana gelmediği gibi reel olana kıyasla varlık derecesi olarak alt bir seviyede değildir.

Düşünürümüzün reel-ideal varlık tasavvuru Platon'un idealar kuramı ile Kant'ın fenomen–noumen ayrımı arasında özgün bir yere sahiptir. Platon'da idealar, reel varlığın üstünde aşkın bir gerçeklik olarak kurgulanırken, Hartmann'da ideal varlık reel varlığın tamamlayıcısı şeklinde tasvir edilmektedir Kant'ta ise noumen bilinemez bir alan olarak sınırlandırılırken, Hartmann ideal varlığı bilginin nesnesi kılmakta; ancak bu bilginin yöntemi reel varlığın bilgisinden farklıdır. Reel ve ideal varlık ayrımı, aynı zamanda bilgi ve değer alanlarını da temellendirmektedir. Çünkü reel varlık, zorunluluk kategorisine tabi iken; ideal varlık değerler ve normlar aracılığıyla insan özgürlüğüne yönelir. Onun reel–ideal ayrımı, ontolojiyi interdisipliner bir forma dönüştürerek bilgi, değer ve özgürlük alanlarının temellerini açıklığa kavuşturmaktadır. Bu ayrım, onun "Yeni Ontoloji" projesinin en özgün ve sistematik katkılarından biri olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan realizmde varlığın özneye indirgenemez bağımsız bir statüye sahip olduğunu savından hareketle nesnenin, öznenin bilincinden önce gelmesi ve onun ötesinde ontolojik bir düzen taşıması söz konusudur. İşte Hartmann'ın eleştirel realizmi bu geleneksel realizmin revize edilmiş modern bir versiyonudur. Ona göre bilgi, özne–nesne etkileşiminde mümkün olur; fakat nesnenin kategorial yapısı öznenin zihinsel şemaların-

dan türememekte; bilince kendiliğinden açılmaktadır. Sonuçta idealizm varlığı bilincin yapısına bağlarken, realizm varlığı öznenin ötesinde bağımsız bir gerçeklik olarak kavramaktadır. Hartmann'ın "yeni ontoloji"si, bu iki yaklaşımı uzlaştırmaksızın, realizmi eleştirel bir düzlemde yeniden temellendirmektedir.

Yeni Ontolojinin Temel İlkeleri

Hartmann'ın "yeni ontolojisi", varlığı monoton ve klasik bir bütünlükten ziyade farklı katman ve kategorial belirlenimler aracılığıyla anlaşılması gereken çoğul (pluralist ontology) formda tasvir etmektedir (Hartmann, 1968, s 34; Kleineberg, 2016, s. 83). O, sistemini katmanlılık, kategorial farklılık, ontolojik birliktelik ve aşkınlık formlarından meydana gelen dört temel ilke ile somutlaştırarak özgün kılmaktadır. Katmanlılık ilkesi, anorganik, organik, psişik ve tinsel varlık katmanları tezi ile varlığın tek bir düzeyde kavranamayacağını ortaya koymaktadır. Bu katmanlar, ontolojik bakımdan birbirlerinden ayrıdır, fakat bütünsel gerçekliğin inşasında iç içe bir yapıdadır (Hartmann, 2013, s. 37, 40). Böylece varlık indirgemeci (redüksiyonizm) monizmlerden korunurken, aynı zamanda parçacı/kompartmanist çoğulculuklara da imkân verilmemektedir. Kategorial farklılık ilkesi, her katmanın kendine özgü müstakil kategorileri olduğuna dikkat çekmektedir. Örneğin anorganik dünyada nedensellik ve kütle kategorileri egemen iken, tinsel alanda değerler ve normatif ilkeler vardır. Dolayısıyla üst katmanların kategorileri, alt katmanlara indirgenmemekte; böylece modern pozitivist indirgemecilik eleştirilmektedir. Ontolojik bağımlılık ilkesi ile üst katmanların varlığının alt katmanlara bağımlı olduğu kabulüne karşın, alt katmanların üst katmanlara indirgenmesi söz konusu değildir (Hartmann, 1968, s. 38).

Mevcut, bir var olan olarak birincisi varlık süreci olarak dasein ve sosein'in birleşmesi; ikincisi varlık çeşidi olarak reel ve ideal varlığın ayrık ilişkisi şeklinde iki temel ilişki üzerine bina edilmektedir. Bu temel ilişkilerden ikincisi, ayrılma (disjunction) ve birleşme (konjunction) olarak var olanı iki varlık katmanına bölmektedir (Hartmann, 1955, s. 93). *Dasein–sosein* ayrımı, ontolojik bir analiz eylemi ile birlikte otonomluk, moral değerleri ve insanın egzistansiyal yapısının anlaşılmasında önemli fonksiyona sahiptir. *Dasein* ve *sosein* olma şekilleri rölatif ve konumsal olup düşünürümüz, bu durumu orman-ağaç ilişkisi metaforuyla izah etmektedir: Bir ağacın d*asein'ı* bir ormanın *sosein'*ıdır; ağaç olmadan orman meydana gelmez. Dalın *dasein*'ı ağacın *sosein*'ıdır, yaprağın *dasein'ı* dalın *sosein*'ıdır ve damarın *dasein*'ı yaprağın *sosein*'ıdır. Aynı zamanda bu ilişki tersinden bir okuma ile de ifade edilebilir: Yaprağın *sosein*'ı damarın *dasein*'ıdır; dalın *sosein*'ı yaprağın *dasein*'ıdır. Hartmann'ın ontolojik analizindeki bu metafor, öz ve varoluş arasındaki geleneksel karşıtlıkla ilgili zorlukları

aşan; yeni ve dönüştürücü bir açılım sağlamaktadır. (Hartmann, 1966, s. 134; Hartmann 2013, s. XVI)

Hartmann, varlıkların geleneksel olarak insanî varlık (existentia/dasein)'ı, reel varlıkla, maddi varlık (Essentia/sosein)'ı da ideal varlıkla özdeşleştirmeyi ideal varlıkta insanî varlık ve maddî varlık bulunduğu savından hareketle hatalı görmektedir. Böyle bir özdeşleştirme mantıksal olarak paradoks olmasa da özsel ve reel olarak sorunludur. Maddi (sosein) varlık idealite ve realite ile ilgisiz olmadığı gibi madde-form ilişkisinde de birbirinden otonom ve ayrı değildir. Örneğin yuvarlak varlıklarda daire şekli yalnızca geometrik ideal bir daire şekli olmayıp maddeden bağımsız değildir. Çünkü sosein her iki duruma birden sahiptir (Hartmann, 1955, s. 93). Dasein ve sosein ayrımı mutlak olmayıp birbirleriyle iç içe geçmiş bir formda ontolojik ve izafidir. Örneğin koyun sosein ise yünü daseindir veya koyun dasein ise hayvan soseindir. Örneklerimiz ana hatlarıyla incelendiğinde tek tek var olanların birbirinden farklı olduğu kanaatine erişilse de derinlikli bir inceleme bu farklılığın izafi olduğunu göstermektedir (Hartmann, 1955, s. 94).

Varlıkların reel veya ideal olarak kategorize edilmesinden hareketle varlık türlerinin çelişik ilişkisi, birbirinden ayrıktır kanaatine varılması mümkündür (Hartmann, 1955, s. 101). Başka deyişle, Dasein'ın egzistansiyal bir tahlilinin yapılması; egzistansiyal yapısını oluşturan hallerinin varlıkla ilişkisinde ele alınmasıdır (Ökten, 2006, s. 63-64). Klasik fenomenoloji dasein'ın ontolojik açılımlarına odaklanırken, Hartmann fenomenolojiyi kategoriler aracılığıyla varlığın yapısal çözümlemesine yöneltmektedir. Hartmann'ın fenomenoloji perspektifi, öznel bir bilinç yerine ontolojik çokluğun anlaşılmasında bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu perspektif ile metafiziksel bir ayrım ortaya çıkmakta; *dasein* aktüel, fiilî varoluşu ifade ederken, *sosein* onun olanak ufkunu ve özsel niteliklerini açmaktadır.

Yeni Ontolojide Metafizik

Hartmann, metafizik meselesinde mevcut olanı kritik edip sorgulamaktan ziyade tüm mevcudata oranla umumi varlığı, varlık olarak varlığı irdelemektedir. Klasik varlık öğretileri tözü, birliği, atomu, özü ve var oluşu birbirleriyle özdeşleştirip bunların hepsini varlığın yapıcı unsuru/elementi olarak değerlendirmeleri dolayısıyla hatalıdır. Bu tür çabalarda düşünce gücü varlığı ana hatlarıyla idrak etmek için kâfi gelememektedir (Hartmann, 1955. s. 90; Hartmann, 1968, s. 36; Stegmüller, 1951, s. 257). Dolayısıyla düşünürümüz bilginin temelini metafiziğe dayandırmaktadır.

Hartmann'ın insanın özgürlüğünün olması için Tanrı'nın olmaması gerektiği ve dünyaya dair düşünceleri ile ateist bir düşünür olarak kabul edile-

bilir (Hartmann, 1968, s. 44-45; Akarsu, 1994, s. 178). Ona göre bireyin özgür olabilmesi için Tanrı'nın olmaması gerekmektedir. Tanrı'nın var olması ahlakî eylemlerin değerini düşürmekte; insanı varlık katmanları içerisinde aşağı bir katmana çekerek özgürlüğüne zarar vermektedir. Dolayısıyla teleolojik bir anlayışa göre insan, varlık âleminde Tanrı'nın bir plan ve amaca göre var ettiği bir âlem tasavvurunda insan, ahlakî bir varlık olamamaktadır (Çalışlar, 1985, s. 121). Hartmann'ın varlık katmanları sisteminde var oluş itibariyle insan, dört katmanlı bir varlık alanı oluşturmaktadır. Diğer üç katmanla birlikte insanda tinsel katmanın nitelikleri bulunmakta; böylece en özgür ancak en zayıf katmanda bulunmaktadır (Hartmann, 1968, s. 18; Çüçen, 2014, s. 404).

Hartmann, insanı organik, psişik, tinsel bir varlık bütünü olarak kabul etmekte ve insanı anlamayı onun varlık katmanları içerisindeki konumunu anlamayla mümkün görmektedir (Hartmann, 1968, 24, 42; Kuçuradi, 1998, s. 6). Hartmann'ın zaman öğretisi Tanrı'ya yer vermemesi açısından Yeni-Thomas'çılıktan ve A. N. Whitehead (1947)'in erekbilimsel (teleolojik) yeni-gerçekçiliğinden ayrılmaktadır. Kategoriler ve katmanlar arasındaki ilişkiye dair iddiasına karşın daha yüksek katmanların oluşumsal kökeninin ne olduğu problemini gündeme getirmekte; ancak bu problem kendi yapısı gereği çözülememektedir. Bu problemin çözümlenmeye çalışılması kategorik temel ilkelerin ihlal edilmesini ve varlık katmanlarının mutlak otonomluğunu ifade edememektedir.

Ontolojiye dair farklı perspektifler olması nedeniyle düşünürümüz, metafiziksel problem karşısında bilimsel verilerin ortaya konmasında agnostik tutum sergilemektedir (Hartmann, 1968, s. 40). Hartmann varlık özelliklerini ve varlıklar arasında egemen olan kanunları, oluş biçimi (metabasis) olarak isimlendirdiğimiz varlık moduslarını inceleyerek metafiziksel problemlere rağmen izah etmeyi denemektedir. Ona göre var olanın var oluşu ve ne'liği (özü) belirlenebildiği gibi nasıl var olduğu (kipi) de belirlenebilir. Reel ile idealin alanlarının ayrılmasından hareketle ideal kipler ve reel kipler olmak üzere iki varlık kipi meydana gelmektedir. Ona göre ontolojinin özü varlığın nitelikleri problemiyle ilgili olup varlığa dair tüm prensipler ve saptamalar bu özden çıkarılabilir. Reel alanda varlığın imkânı olmasına karşın bu alanda var olmayanın imkânı yoktur. Bir diğer ifade ile reel olan her şey zorunludur ve zorunlu olarak vardır. Dolayısıyla reel olan her şey aynı zamanda olanaklı olup eğer böyle olmasaydı hiçbir zaman reel olmazdı (Hartmann, 1955, s. 96).

Geleneksel varlık öğretisinde varlığın maddesel formda yoğunlaştığı akılla idrak edilebildiği nesnelerin belirleyici ve suret verici olduğu bir ön kabulü vardır. Hartmann böyle bir varlık telakkisini savunanların sadece öz varlıklarını realite kabul ederek nesne-zaman âleminin kıymetini azalttığı kanaatindedir.

Ona göre bu ontoloji anlayışının temeli asıl ilkelerin kademelerinde olmadığı dahası onunla birleşen tecrübe-üstü metafizik eğilimlerinde de olmadığı aksine öz anlayışında yattığını savunmaktadır (Hartmann, 2005, s. 10).

Felsefe varlık katmanları içerisinde tinsel varlıklar ile ilgilenmekte olup düşünürümüz, tinsel katmanı kendi içerisinde kişisel, objektif ve objektifleştirilmiş tin/geist şeklinde tasnif etmektedir (Akarsu, 1994, s. 183-184). Tinin realitesinin ontolojinin en yüksek katmanı olduğu anlayışı bir anlamda insan bilincinin hususi bir formu olarak subjektif ve bireysel tin için geçerli olmaktadır. Kişisel tin/geist bireyin kendi varlığı ile ilgili bilinçli yönünü oluşturan ve ruhsal edinimleri ile gerçekleştirdiği etik eylemlerinin öznesi olmasını sağlayan formdur. İnsan bilen ve idrak edebilen bir varlık olması niteliğiyle diğer varlıklardan ayrılmaktadır. Objektif tin, tarihin nakledicisi fonksiyonunu icra eden; bütün bireyler için ortak olmasına karşın zamana bağlı olan reel ve canlı bir tindir (Tunalı, 1984, s. 41). Tin alanı kendi güçleriyle öteki alanlara müdahale edebilecek yapıdadır (Demir, 2002, s. 49).

İnsan, fiziksel ve duygusal yapısı ile reel varlık alanı ile ilgili iken değerler ise ideal varlık alanı ile ilgilidir. İşte bu iki farklı alan karşısında insan değer duygusuna (sense of value) sahip olmakla değerler alanına yükseltmekte, ideal varlık ile reel varlık arasında bir ilişki kurarak değerlerin icra edicisi ve yüklenicisi konumuna gelmektedir (Hartmann, 2002, s. 100). Hartmann, estetik ile ilgili değerleri diğer değer çeşitlerinin ontolojik ilişkisinde beliren bir görünüş değeri şeklinde kabul etmekte ve bunu ontoloji ile temellendirmektedir. Aslında estetik değeri ideal değerlere dâhil etmemesi, metafizikten kaçınma kaygısıyla problemli bir yaklaşımdır. Ancak onun estetik ile ilgili değerlerin konumu meselesini net olarak çözebildiği görülemese de bu değerlerin diğer değerleri iptal etmeden kavranmasına katkı sağlamaktadır. Hartmann, etik ile din arasında var olan antinomiler teorisinden mülhem ahlak ile din arasında din ve felsefelerde var olan ilişkiye karşıdır (Demir, 2002, s. 49-50). Etik ile değeler felsefesin zemininde değerleri sadece sübjektif benimseme ve sosyal mutabakata indirgeyen perspektiflerin aksine değerlerin ideal varlık alanına ait olduğu savı, "yeni ontoloji"nin etik ve değerler arasındaki ilişkiye yeni bir açılım sağlamasına katkıda bulunmaktadır.

Ontoloji ve Epistemoloji İlişkisi

Hartmann'a göre ontoloji ile epistemoloji arasında sıkı bir ilişki vardır (Hartmann, 2013, s. 34). Bilgi, özne–nesne ilişkisinde karşılıklı bir gerilim olarak anlaşılmakta; nesne özsel olarak bağımsız olmakla birlikte bilince yönelmeksizin bilinmesi mümkün değildir (Hartmann, 1968, s. 47). Bu ayrımda reel var oluş, maddi var oluş yani anorganik var oluştan tinsel var oluşa ka-

dar uzanmaktadır (Hartmann, 1966, s. 355). Bilginin katmanlılığı, varlığın katmanlılığına tekabül etmesi zemininde anorganik alanda bilgi deneysel-fiziksel gözleme, organik alanda biyolojik açıklamalara, psişik alanda fenomenolojik betimlemelere, tinsel alanda ise etik ve kültürel yorumlara dayanmaktadır. Düşünürümüz, bilgi probleminde, hakikati "düşüncenin nesneye uygunluğu" temelinde inşa etmektedir. Varlıkta bilinebilir olan bir şey, sadece gnoseolojijik formunda idrak edilmesine, bilinmesine rağmen bilginin ve nesnenin varlığı ise sadece ontolojik olarak idrak edilebilir. Epistemolojinin bilgi, fenomeninin ontolojik unsurlarını dışarda bıraktığı ve gnoseolojinin bilgi fenomeninin ontolojik unsurlarını ihtiva ettiği savından hareketle zaman zaman epistemoloji yerine gnoseoloji kavramına başvurmaktadır. Bu bakımdan onun gnoseolojisi, ne salt idealizm ne de soft realizmdir; "eleştirel realizm" diyebileceğimiz alternatif bir metottur. Ayrıca ontolojik unsurlar olmadan epistemolojinin de eksik kalacağı fikrini kayda değerdir (Hartmann, 2013, s. 53-56). Dolayısıyla o, nesnenin sadece nesne olmak niteliğinden daha fazla bir şey olduğu iddiasındadır (Akarsu, 1994, s. 176).

Hartmann, tüm felsefi dizgelerin temelinde ontolojik yapının olduğu iddiasında olup bu iddiasını rasyonel bir şekilde felsefî olarak izah etmeyi amaçlamaktadır. Ona göre bütün bilgi ilişkilerinin ontolojide temel bulduğu, bilgi ilişkisini kendisi de bir varlık ilişkisi olduğundan her sistemli gnoseolojik irdeleme de ontolojiye rücu etmektedir. Suje-obje ilişkisinin gnoseolojik özü, ancak bu temellendirmeden referansla izah edilebilir (Hartmann, 1965, s. 314). Bir varlığın ontolojik ve epistemik anlamda bilinmesi, varlığın reel nesnelerin içerisinde gizli olması yönüyle var olandan veya reel nesnelerden yola çıkılarak gerçekleşebilir.

Düşünürümüze göre, gerçek varlık alanında tüm şartlar yerine getirildiği takdirde potansiyelin eyleme dönüşmesi mümkündür. Örneğin çürük ağaç yıkılabilir önermesinde şartlardan biri fırtına olup eğer fırtına gerçekleşirse çürük ağaç pratik hayatta ve zorunlu olarak yıkılabilir. Ama koşullardan biri yerine gelmemişse yıkılma potansiyeli zayıflamaktadır. Varlığın tüm şartlarını ilgilendiren ve varoluşun kendi ideal yapısının belirten kavrama özgereklilik (self-requirement) denilmektedir. Burada birbirine bağlı öğeler hüküm süremeyeceği için rasyonel bir kategoriden bahsedilmesi gerekmektedir. Varlıkla ilgili ilke ve aksiyomlar başlangıçta raslantısal bir veçhede çoğu kez ideal olarak kalmalarına karşın; reel gereklilik bir zamansal sürecin bağımlılık modusudur. Zamansal sürecin bağımlılık modusu, nedensellik bağımlılığından daha üstün ve kapsayıcıdır. Çünkü reel belirlenim sebeplere bağlı değildir (Hartmann, 1955, s. 98).

Bilgi, bilincin sınırlarını aşan, bilinç ile onun objesi arasındaki aşkın bir edinim ilişkisidir. Bu ediniminde özne ve bilinçte yeni bir şey oluşarak ortaya

çıkmakta; bu yeni şey meydana gelen obje veya değişen bir obje değil tasarım veya bilginin meydana gelmesidir. Buradaki meydana gelme objenin kendisi değil onun tasarımı olup onun tasarımı her defasında içeriksel olarak büyümekte böylece obje kavramı yeni bir boyut kazanmaktadır. Bu yeni veçhede obje sadece bilinenle sınırlandırılmayıp bilinmeyene doğru uzanmaktadır. Böylece objenin ontolojik veçhesi belirmekte, obje sadece ontolojik olarak değil; epistemik olarak da irdelenebilmektedir. Ontolojik olarak obje nesneleştirilen, nesnelleştirilebilen, bilinmeyen ve nesnelleştirilmesi mümkün olmayan olmak üzere dört temel obje şeklinde tasnif edilmektedir (Hartmann, 1965, s. 88). Obje kavramından genellikle nesneleştirilen anlam akla gelmekte ancak o esnada nesnelleştirmenin bir sınırla belirlenerek sonlu hale getirilmesi söz konusudur. Oysa süje ile var olan arasındaki ilişkinin sadece bir parçası olması nedeniyle var olan olarak obje, sınırsızdır. Düşünürümüz bilinebilirlik sınırının olduğunun, bilinmeyen bir artığın hep kaldığının delillendirmesinde çeşitli bilgi alanlarına ait çözülmezlik, niteliğine sahip antinomilerden bahsetmektedir (Hartmann, 1965, s. 65).

Dört temel obje kavramında tüm var olanların bir suje tarafından objektifleştirilebilmesi, tüm var olanların imkânlı bir obje olması söz konusudur. Bir var olan bilinenin bilinmesiyle bilgi objesi haline gelmekte böylece bilgi, objenin nesneleştirmesinin ötesinde bir varlığa sahip olma halini almaktadır. Obje olarak var olan bir varlık, kendisinin obje olarak ortaya çıkmasıyla meydana gelmediği gibi obje olmasından bağımsız olarak bir öznenin objesi olmasına da kayıtsızdır (Hartmann, 1955, s. 130). Bilme eylemi bilince ait bir durum olduğu ve kurma süreci bilinçte meydana geldiği için objenin kendisine müdahale edilmeksizin saf hali muhafaza edilmektedir. Kurulan ise bilinç oluşumu olan imge ya da tasarımdır (Hartmann, 1955, s. 132). Özneden bağımsız olan bilinmesine karşı kayıtsız olan nesne, bir bilinç oluşumu olarak imge ile karıştırılmamalıdır. Nesne ile imgenin farkları bilgi ilişkisinin ontolojik analizi ve ontolojik zemin ile ilgilidir (Hartmann, 1965, s. 53). Bilgiyi kapsayıcı bir şekilde idrak (akt) etmeyi hedefleyen analizler, nihayetinde bilgi ile varlık ilişkisinin özsel olduğunu; bilmenin öznenin dışına taşan bir edinim ve nesnenin nesne olarak kendi başına var oluşunu göstermektedir (Hartmann, 1968, s. 4). Bilgi ontolojik katmanlardan tinsel varlıkta gerçekleşmektedir. Bilginin fiziksel ve metafiziksel âlem ile kurduğu ilişki, ancak tinsel varlık alanı ile anlaşılabilir (Hartmann, 1955, s. 138). Bilgi, tinsel bir oluşum olmamasına rağmen her türlü var olanı nesne edinebildiği gibi kendi kendisini de nesne edinebilir. Dolayısıyla reel veya ideal olsun var olan her şey, bilme edimi için birer nesne olabilme potansiyeline sahiptir.

Reel ve ideal varlığa dair bilgi apriori ve aposteriori bilgilerdir. Düşünürümüz reel varlığın katmanlarının yanı sıra reel ve ideal varlığın bilgi-

sini bu varlık alanları da aposteriori ve apriori bilgilerin durumları incelemektedir. O'na göre reel varlığın aposteriori ve apriori bilgisi mümkün iken, ideal varlığın sadece apriori bilgisi mümkündür. Varlık ve bilgi kategorilerinin kısmen özdeş olma niteliği, apriori obje şartını karşılamaktadır (Hartmann, 1965, s. 377- 378). Objenin varlık şekline bağlı olarak reel ve ideal varlığa dair bilgiler arasındaki fark, bu bilgilerin doğruluğu ve bu doğruluk prensipleriyle ilgilidir. Doğruluk bilinçteki objenin tasarımının bu objeye uygunluğu ile ilgilidir (Hartmann, 1965, s. 83). Dolayısıyla bilinçteki tasarım objeye uygun olduğu ölçüde doğru; uygun olmadığı ölçüde yanlıştır. Doğruluk öznede meydana gelen tasarıma dair bir şey olmasına karşın sadece bu tasarımın bir niteliği değil; bilinçteki tasarımın kendisinden bağımsız olarak obje ile kurduğu ilişkiye dair bir niteliktir. Doğruluk kısmen ontolojik bir veçhe taşırken temelde gnoseolojiktir. Doğru veya yanlış olarak kabul edilen şey, objenin kendisi değil objeye ait bir bilgidir (Hartmann, 1965, s. 421-424). Doğruluk ile "doğruluk bilinci" ilişkisine gelince birincisi mutlak iken ikincisi mutlak değildir. Her ne kadar bir doğruluk kriteri doğruluk bilincine bağlı olsa da doğruluk, doğruluk bilincinden bağımsızdır (Hartmann, 1955, s. 134). İşte bu bağlamda ontoloji ile epistemoloji ilişkisinin kapsamlı, rasyonel ve objektif bir şekilde ortaya konması önem arz etmektedir.

Hartmann ile sistemleşen "yeni ontoloji", tümdengelim (dedüktif) yerine tümevarım (indüktif) yöntemini tercih eden, akıl yerine deney ve tecrübeyi önceleyen öznel (sübjektivist) idealizme karşı nesnel (objektivist) idealizmi savunmaktadır. Ancak bilgi edinim sürecinde pratiğin önemini idrak edememekle birlikte reel alanlarda agnostisizme ve irrasyonalizme kapı aralayarak idealist bir sistem arayışı söz konusudur. Kozmolojiye dair tini ve faaliyetlerini merkezi ile konumlandırması noktasında idealizmden; görüngüye veya maddeye indirgememe ve idealar alanını kabul etme noktasında materyalizmden ayrılarak materyalizm ve idealizm gibi iki uç/zıt noktanın üstünde bir perspektif ortaya koyabilmektedir (Çalışlar, 1985, s. 110). Hartmann, varlığın temelini oluşturan prensipleri, farklı niteliklere sahip olan varlık katmanlarının birbirini tamamlar nitelikte bütüncül olduğu kanaatindedir (Kuçuradi, 1988, s. 14). Düşünürümüz, varlık alanlarının kendi başına var olabildiği kabulünden hareketle varlığın ontolojik olarak ispatından ve tanımlanmasından ziyade epistemik olarak izahını ve varlık katmanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmaktadır (Hartmann, 1968, s. 21).

Hartmann, teorileri itibariyle gerçekçi (realist), nesnelci (objektivist) bir düşünür olmakla birlikte onun realizm ve objektivizmi mutlak olmayıp kesin çözümlere karşı zaman zaman şüpheli tutumu dikkate değerdir (Çebi, 2014 s. 95). Açık uçlu diyalojik tavrı dogmatik olmayıp felsefî problemler hakkında

sistematik olarak özgür düşünceyi salık vermektedir. Onun katmanlılık, kategorial farklılık, ontolojik bağımlılık ve aşkınlık şeklindeki dört temel ilkesi sistemini bütünlüklü kılmaktadır. Katmanlılık, varlığın çok düzeyli yapısını; kategorial farklılık, her düzeyin kendine özgü yasalarını; ontolojik bağımlılık, katmanların birbirine dayalı ama indirgenemez ilişkisini; aşkınlık ise bilginin hiçbir zaman varlığı bütünüyle kuşatamayacağını ifade etmektedir. Bu ilkeler sayesinde "yeni ontoloji", hem metafiziğin yeniden mümkün olduğunu hem de onun dogmatik iddialardan arındırılabileceğini göstermektedir (Hartmann, 1968, s. 31).

Sonuç

Nicolai Hartmann'ın, 20. yüzyılda geliştirdiği "yeni ontoloji" ile klasik metafiziğin aşkın iddialarına ve modern eleştirel felsefenin indirgemeci eğilimlerine alternatif bir sistem ortaya koyduğu görülmektedir. Düşünürümüz, öznel-idealizmi kritik etmekte; gerçekliğin özneye indirgenemez bir "kendiliğindenlik" (*spontaneity*) taşıdığı kanaatine ulaşmaktadır. Böylece, varlığı özneye hapsederek tümüyle bilincin inşasına indirgeyen idealist çizgiden ayrılmakta; nesnenin ontolojik otonomluğunu savunmaktadır. Eleştirel realizm perspektifiyle düşünce ile varlık arasındaki ilişkiyi 'mutlak özdeşlik' ve 'radikal ayrılık' şeklinde yorumlamaktan ziyade nesnenin kendi ontolojik yapısına sadık kalınarak bilinebilirliğini savunmaktadır.

Düşünürümüz, varlık felsefesinde indirgemeci materyalizmin tek boyutlu açıklama tarzı ile aşırı idealizmin subjektivizmi karşısında, varlığı çok-katmanlı ve kategorial farklılıklar üzerinden kavrayan özgün bir alternatif sunmaktadır. Böylelikle gerçeklik, tek bir ilkeye indirgenemeyen; fakat farklı düzeylerde farklı kategorilerin işleyişiyle inşa edilen, içsel çoğulluk barındıran bir bütün olarak kavranmaktadır. Bu perspektif ile teorik bilgi alanı, etik değerler ve özgürlük fenomeni varlığın katmanlı yapısıyla uyumlu bir bütünlük içerisinde temellendirilebilmektedir. Düşünürümüzün nesnel idealizmine karşın öznel idealizm, bilginin ve gerçekliğin temeline öznenin bilinç yapısını yerleştirerek varlığı, öznenin algısına indirgenmekte; nesneyi, zihinde temsil edilebildiği kadar realite kabul etmektedir. Oysa düşünürümüzün savunduğu nesnel idealizmde realite, öznenin sınırlarını aşarak varlığın özsel nesne sistemiyle temellendirilmektedir. İşte onun eleştirel realizmi bu minvalde olup ona göre kategoriler, öznenin zihinsel yapısından türemeyip, nesnenin ontolojik katmanlarından kaynaklanmaktadır.

Hartmann'ın ontoloji kuramı, fenomenolojiyi yöntemsel bir araç olarak kullanması yönüyle özgündür. O, fenomenolojiyi, özne-merkezci bir eksenden çıkararak nesne/varlığın kendisine odaklanması gerektiği kanaatindedir.

Ona göre fenomenolojik indirgeme, varlığın kategorik yapısını açığa çıkaran bir epistemik araçtır; fakat nihai amaç, bilincin yapısı değil, varlığın katmanlı düzenidir. Hartmann, imkân, gerçeklik ve zorunluluk arasındaki ilişkinin mantıksal ve ontolojik olduğu kanaatindedir. İmkân, varlığın henüz gerçekleşmemiş potansiyel boyutunu; gerçeklik, onun aktüel varoluşunu; zorunluluk ise varlığın özsel bağıntılarından kaynaklanan gerekliliğini ifade etmektedir. Böylece metafizik tamamen reddedilmemekte; sınırlı da olsa meşrulaştırılmaktadır. "Mutlak bilgi" iddiasına karşın varlığın problemlerinin metafizik olmaksızın çözülemeyeceği salık verilmekte; metafizik, transandantal (aşkın) bir bütünlük spekülasyonu olmaktan çıkarılarak ontolojinin bir parçası haline getirilmektedir.

Hartmann, klasik ontolojinin özne merkezli olması ve metafizik savunusu nedeniyle varlığı net ve bütüncül bir şekilde izah edemediği kanaatindedir. İşte bu bağlamda klasik ontolojinin salt kurgucu, tümdengelimci, skolastikçi ve rasyonalist yapısına karşın "yeni ontoloji" delilci aksiyomcu ve tümdengelimci fiziksel/metafiziksel bir varlık tasavvuru ortaya koyabilmektedir. Aynı zamanda somut verilerden ve bilimsel eylemlerden hareket ederek insan ve zihninden müstakil bir şekilde somut varlıkları, fenomenleri ve onların yapılarını incelemektedir. Ayrıca "yeni ontoloji", felsefî bir kuram olmakla birlikte insanın bilgi, değer ve özgürlük alanlarını izaha çalışan bütüncül bir âlem tasavvur ile kayda geçmektedir. "Yeni ontoloji"nin bu özelliklerinden hareketle düşünürümüz, kategorik bir ontoloji teorisi ile âlemdeki çeşitli ve farklı varlıkları ortaya koymakta; insanın makrokozmostaki konumunu antroposentrik olmayan bir hümanist anlayışla izah edebilmektedir. Sonuç olarak Hartmann, varlığı çok-katmanlı, kategorial açıdan farklılaşmış ve aşkın (transandantal) boyutlar barındıran bir gerçeklik olarak kavramakta; varlık meselesini salt özne veya mutlak nesneye indirgeme ile sınırlandırmamaktadır. Onun bu perspektifi, çağdaş ontoloji tartışmalarında önemli bir referans olma potansiyeline sahiptir. Aynı zamanda kimi çağdaş felsefe akımlarının ihmal/iptal ettiği metafiziğin yeniden kabul ve inşasına imkân tanımaktadır.

Kaynakça

Akarsu, B. (1994). *Çağdaş Felsefe*. İnkılâp Kitabevi.

Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İnkılâp Kitabevi.

Aristoteles. (1985). *Metafizik* (A. Arslan, Çev.). Ege Üniversitesi Yayınları.

Atademir, R. H. (1974). *Aristoteles'in Mantık ve İlim Anlayışı*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Bolay, S. H. (1987). *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*. Akçay Yayınları.

Bozkurt, N. (2003). *20. Yüzyıl Düşünce Akımları*. Morpa Kültür Yayınları.

Çalışlar, A. (1985). *Çağdaş Felsefe*. Altın Kitaplar.

Çebi, V. (2014). Nicolai Hartmann'ın Yeni Ontolojisinde Varlık ve Değer İlişkisi. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, 7*(2), 74–97.

Çüçen, A. (2000). *Heidegger'de Varlık ve Zaman*. Asa Yayınları.

Çüçen, A. (2014). *Varlık Felsefesi*. Ezgi Kitabevi.

Çüçen, A. (2018). *Felsefeye Giriş*. Sentez Yayıncılık.

Demir, Ç. (2002). *Nicolai Hartmann ve Yeni Ontoloji* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gökberk, M. (2016). *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi.

Hartmann, N. (1955). Neue Ontologie in Deutschland. In *Kleinere Schriften* (Vol. 1). Walter de Gruyter.

Hartmann, N. (1965). *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*. Walter de Gruyter.

Hartmann, N. (1966). *Möglichkeit und Wirklichkeit*. Walter de Gruyter.

Hartmann, N. (1968). Almanya'da Yeni Ontoloji (U. Nutku, Çev.). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Arşivi Dergisi*, (16), 1–48.

Hartmann, N. (2002). *Ethics* (Vol. 1; S. Coid, Trans.). George Allen & Unwin.

Hartmann, N. (2005). *Ontolojide Yeni Yollar* (L. Yarbaş, Çev.). İlya Yayınları.

Hartmann, N. (2013). *Possibility and Actuality* (A. Scott & S. Adair, Trans.). Walter de Gruyter.

Heidegger, M. (2011). *Varlık ve Zaman* (K. H. Ökten, Çev.). Agora Kitaplığı.

Heimsoeth, H. (1986). *Felsefenin Temel Disiplinleri* (T. Mengüşoğlu, Çev.). Remzi Kitabevi.

Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders* (H. Tepe, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.

Kleineberg, M. (2016). From linearity to co-evolution: On the architecture of Nicolai Hartmann's levels of reality. In K. Peterson & R. Poli (Eds.), *New research on the philosophy of Nicolai Hartmann* (pp. 81–108). Walter de Gruyter.

Kuçuradi, İ. (1988). *İnsan ve Değerleri*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Mengüşoğlu, T. (1976). *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Mengüşoğlu, T. (1983). *Felsefeye Giriş*. Remzi Kitabevi.

Ökten, K. H. (2006). *Heidegger Kitabı*. Agora Kitaplığı.

Sözer, Ö. (1976). *Edmund Husserl'in Fenomenolojisi ve Nesnelerin Varlığı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Stegmüller, W. (1951). *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie*. AK Verlag.

Tunalı, İ. (1984). *Sanat Ontolojisi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Türker, H. (2010). Nicolai Hartmann'da Estetik Değer. *Mukaddime*, (3), 1–26.

Vorländer, K. (2004). *Felsefe Tarihi* (M. İzzet & O. Saadeddin, Çev.). İz Yayıncılık.